

Szász Zsolt

Ünnep minden időben

*„Lesz még egyszer ünnep a világon,
Majd ha elfárad a vész haragja,
S a viszály elvérzik a csatákon...”*

Vörösmarty Mihály

■ 2015. szeptember 27-éről 28-ára virradóra teljes szuperhold-fogyatkozás volt Magyarország fölött. Legközelebb 2033-ban várható újra ez a ritka égi jelenség. A régi ember, amikor az égre függesztette tekintetét, nemcsak fizikai testnek gondolta a Napot, a Földet és a Holdat. Az égi mechanikában nem a csillagászati törvényt regisztrálta, hanem a Teremtő jelbeszédének tekintette azt, mely a véges földi léten túlmutató világidő ciklikus folyamataira, válto-

zásaira figyelmeztette. De egyúttal arra is ráhangolta, hogy ennek az élő világegyetemnek ő is cselekvő részese.

Manapság azonban egy ilyen kozmikus esemény már nem tekinthető olyan ünnepi alkalomnak, amelyet meg kellene szentelni, csupán egy futó hír az információk tengerében. S nemcsak azért fordult rá ez esetben még a szokásosnál is kevesebb figyelem, mert azon az éjszakán felhős volt Magyarország fölött az ég, hanem mert aznap is ezrével lépték át a zöld határt a világ kilencvenhét országából érkező migránsok. Az idők változásának ma aligha van látványosabb bizonyítéka, mint ez az áradás, melyet a Vízöntő-korszak jellegadó vonásaként a bulvárlapok horoszkópgyártói éppúgy számoltartanak, mint a több évezredes asztrálmítikus hagyományt felélesztő szellem-történészek, akik nálunk a szerves kultúra művelőiként egyúttal magyarságkutatóknak is vallják magukat.

De vegyük észre: a fesztiválok hihetetlen felszaporodása ugyanennek a világváltónak a nyilvánvaló jele. Az idei Sziget Fesztiválon például 430 000 fiatal vett részt Európa különböző országaiból. A szervezők évről évre mindent elkövetnek azért, hogy egy élhetően berendezett kis szigetvilágot varázsoljanak a magyar főváros peremére, egyszerre táplálva azt az illúziót, hogy az alternatív (ellen)kultúra jelszavával ki lehet menekülni a technikai civilizáció hétköznapijaiból, miközben továbbra is igényt lehet tar-

tani annak minden komfortérzetet biztosító vívmányára. Ami azonban ezt a rendezvényt valójában egyben tartja, amitől a résztvevők közösségnek érezhetik magukat, az most is ugyanaz, mint ami a 1960-as évek világméretű tudatrobbanását eredményezte: a rockzene hangerősítőik által kiváltott extázisa.

Kérdés azonban, hogy egy ilyen vagy ehhez hasonló fesztivál manapság ünnepnek tekinthető-e. Mert a rock-kultúra történetében is voltak olyan pillanatok, melyeket méltán nevezhetünk annak – gondoljunk az 1969-ben megrendezett Woodstock Fesztiválra, mely az első magyar rock-musicalt is ihlette. Az viszont nem kérdés, hogy a több évszázados hagyományra visszatekintő Csíksomlyói Búcsú, amelyre ma már évente ötszáz ezer ember zarándokol el a Kárpát-medence minden magyarlakta területéről, kiemelkedő jelentőségű ünnep. A rendszerváltozás utáni években amellet, hogy a székelység legfontosabb egyházi ünnepe maradt, a nemzetegyesítés szimbolikus intézményévé nőtte ki magát. Talán éppen ebből az új funkciójából adódott az a szerencsétlen ötlet, hogy a búcsújárókat hazafias célzattal egyúttal szórakoztatni is kellene. Néhány éve ugyanis újabb és újabb feldolgozásban kerül bemutatásra a szabadtéri mise helyszínén az *István, a király* című rockopera. Ez azt jelzi, hogy a rendezvény szervezői – a papság, a nemzetpolitikáért felelős állami tisztségviselők és a fellépő művészek – nem tudnak különbséget tenni a színház profán jelrendszere és a hitvalló ember kultikus kódrendszere között.

Próbálnánk meg Mekkában egy hasonló rangú történelmi személyiségről rockoperát bemutatni a Haddzs idején (ami ugyanúgy a Holdnaptárhoz igazodó ünnep, mint nálunk a Pünkösöd). Nem csoda hát, ha az iszlám vallási vezetők fennen hirdetik, hogy a keresztény Európa végzetesen meggyöngült, ami szerintük Allah nevében jogossá teszi az iszlám térhódítását. De ami az egyes embert illeti, ezzel együtt nehezen feltételezhető, hogy minden bevándorló az iszlám kalifátus katonája volna. A többséget

a remélt szociális védőháló mellett feltehetően azok az egyéni szabadságjogok vonzzák, melyekkel az európai civilizáció önmagát reklámozza. Holott ennek az ideológiának a csődjével szembesülünk napról napra, amikor Nyugat-Európa az Egyetemes Emberi Jogok Nyilatkozatára hivatkozva szélesre tárja kapuit a bevándorlók előtt, miközben jogos önvédelemből lázasan keresi kitoloncolásukhoz a hivatkozási alapot.

A mai fiatal európai népszerűség teljesen magára van hagyatva ebben a kaotikus világállapotban. Kétségbeesetten keresi a biztos fogódzókat identitásának megszerzéséhez, ám valódi közösség híján az önbeavatás legkülönbözőbb módszereihez kénytelen folyamodni (narkotikumok, pornográfia, a mára már teljesen polgárjogot nyert tetoválás stb.). Ám e kísérletek egyúttal azt is jelzik, hogy a civilizációs nyomás alól szabadulni vágyó generációk keresik egy, a mainál stabilabb archaikus tudatállapotba való visszatérés lehetőségét. És e generációk legjobbjai mára már komoly eredményeket mondhatnak magukénak ezen a téren: az archaikus kultúrák örökségének tudományos feltárása és a modern kulturális életbe való integrálása terén.

Magyarországon ez a praxisra fókuszáló attitűd korántsem előzmény nélküli; hiszen a XIX. századi reformkor nemzetállami modelljét megalapozó magyarságtudományt is az a belátás hatotta át, hogy az eredet, az ősiség

kutatásában a terepmunkáé kell legyen az elsőbbség, és nem az elméleti spekulációé. Kőrösi Csoma Sándor vagy Reguly Antal teljesítményét korántsem lehet a romantikus délibábkergetés vádjával illetni. Ma már nyugodtan fogalmazhatunk úgy, hogy működésük révén a kulturális antropológia akkor még nem is létező diszciplínájának voltak mindketten a megelőlegezői világméreteken is. Ez pedig mindenekelőtt annak volt köszönhető, hogy a helyszínen tanulmányozták tárgyukat: a rokonnak tartott népcsoportok nyelvét, világképét, hitvilágát, életmódját, tárgyi kultúráját, ünnepi szertartásait.

2002-ben mélységes megdöbbenést keltett a finnugrista Schmidt Éva öngyilkossága. Ennél csak az keltett nagyobb feltűnést, hogy a tudományos körökben különcknek, bolondnak titulált kutató végrendeletében húsz évre zárta tudományos eredményeinek publikálását, kutathatóságát. Mindezt a nyilvánvaló szándékkal tette, hogy az európai szempontrendszerrel fölverte szakma ne csócsálhassa szét azt az örökséget, amelyet ő e kultúra még élő képviselőinek szeretett volna átadni, pontosabban visszaadni a maguk nyelvén.

Amikor a kilencvenes évek elején Tömöry Mártával együtt bekerültünk az expedíció külső konzulensi körébe, Éva szájából elhangzott egy jóslat: néhány évtized múlva, amikor összeomlik ez az egész európai civilizáció, az emberiség vissza fog térni mindazokhoz a tapasztala-

tokhoz és tudásokhoz, melyeket a vogul–osztják népesség a medveünnepi szertartás keretében legalább hatezer éve őriz. Utolsó találkozásunkkor pedig arról beszélgettünk, hogy a vallási szinkretizmus okán vajon összeolvashatóak-e az obi-ugor medveünnepi szertartás teátrális elemei és a magyar szakrális-dramatikus szokásanyag, azon belül is a betlehemezés és a farsang speciális hazai gyakorlata.¹ Számomra, aki immár huszonöt éve veszek részt a Nemzetközi Betlehemes Találkozó szervezésében – mely az idén fölkerült a szellemi világörökség magyar listájára –, ma már ez nem kérdés (bármennyire próbálták is negligálni a betlehemezés szokásának ma is létező, autentikus voltát vezető néprajzosaink)².

Tizenkét évnek kellett viszont eltelnie ahhoz, hogy drámai módon derüljön ki számomra az a kettőnk közötti alapvető nézetkülönbség, mely az ünnepi gyakorlat életben tartásának eltérő metódusában gyökerezik. Schmidt Éva a maga európai iskolázottságával azt képzelte, hogy ő, aki huszonhárom vogul és osztják nyelvjárást beszél-vén tolmácsolni tud az egymástól nyelvükben elfejlődött törzsek között, csupán azáltal, hogy összegyűjti, archiválja ennek az orális kultúrának az írásos dokumentumait, és kineveli azt az új tudományos generációt, amely ezekből a forrásokból olvasni tud, egyúttal reorganizálni is képes lesz a kultusz teljes körű gyakorlatát.

Jómagam erről már huszonöt éve is másképp vélekedtem; igaz, nekem nem kellett megküzdenem azzal, hogy idegenként vagyok jelen egy sajátomnak tekintett kultúrában. A kontinensméretű vogul–osztják szállásterületen, mely nem mellesleg a világ egyik leggazdagabb olaj- és gázlelőhelye (tyumenyi körzet), jelenleg másfél millió orosz él a háromezer vogul és huszonháromezer osztják őslakossal szemben. A vízió-nak, hogy ebből a maroknyi finnugor népességből modern nemzetállam születhet, ennél fogva már indulóban sem volt reális alapja. Ehhez képest az, hogy az elmúlt huszonöt év alatt körülbelül négyszázhatvanezer ember vált közvetlenül érintetté a Kárpát-medencében a betle-

hemezés identitásmegetartó ünnepi gyakorlata által, kifejezetten reményt keltő fejlemény.

Schmidt Évát ma már az animista hitű osztjások férfikarakterű védőszellemként tartják számon. S a hazai tudományosság is fölcúsodott, hiszen már halálának másnapján meg akarta szerezni a Belojarszkijban tárolt anyagot, s azóta az itthon föllelhető tanulmányokat, munkabeszámolókat három kötetben jelentették meg. Azt azonban ezzel együtt sem tudhatjuk, hogy öt év múlva, amikor már hozzáférhetünk a teljes zárolt életműhöz, hogyan fog hasznosulni mindaz, amiről Éva úgy hitte, hogy már a közeljövőben elengedhetetlenül fontos lesz az életben maradásunkhoz. De ezt a maradék öt évet minden bizonnyal arra kellene fordítanunk, hogy – Hamvas Béla kifejezésével élve – *elveszett éberségünket* visszaszerezve képessé váljunk a közvetlen praxis nyelvére lefordítani, ami ebben a szellemi „génbankban” a rendelkezésünkre fog állni. A hasonló típusú archaikus kultúrák értékeit felhalmozó „génbankok” között ez azért különleges, mert az általa őrzött obi-ugor hagyomány az ünnep minden funkcióját egyesíti, magába sűríti.

Az obi-ugor medveünnep – ahogyan a ma legstabilabbnak tűnő keleti civilizációk kultikus ünnepei is – egy olyan totális szemléletet tükröz, melynek alapja a nagy világidőben való folyamatos tájékozódás; célja pedig az, hogy újragenerálja az emberben azt a képességet, mely évezredekken át alkalmassá tette őt arra, hogy ne csak megéljen a zord éghajlati viszonyok között, hanem a természeti törvényekkel összhangban képes legyen szellemileg uralni is ezeket a viszonyokat.

Meggyőződésem, hogy a mai ünnepeknek is ezt a „szellemi ökológiát” kellene szolgálítani most, amikor az emberiség minden jel szerint fizikai értelemben is végveszélybe került: a média naponta hozza szóba, hogy a számítások szerint ötven éven belül egy globális ökológiai katasztrófa következhet be. Azt azonban továbbra is csak kevesen látják be a döntéshozók közül, hogy már a környezetbarát technológiára való áttéréshez is egy olyan fajta szellemi fordulatra volna szükség, mely az egyes ember gondolkodását is áthatja, és ami által a kisebb és nagyobb közösségek is a régi-új módon volnának képesek újraszervezni önmagukat.

Színházi pályafutásom során nekem kezdettől az volt az elsődleges kérdésem: mi az a minden időben működő, drámai belső kényszerítő erő, illetve külső szabályrendszer, ami összehozza az embereket egy-egy ünnep alkalmával. Miért formalizálják az emberek egymás közötti viszonyaikat teátrálisan? Vajon színház által lehet-e ünnepet generálni?

Két hosszú évtized volt az életemben, amikor okkal joggal nevezhettem magam „ünnepszervezőnek” a Szárnyas Sárkány Hete Nemzetközi Utcaszínházi Fesztivál művészeti vezetőjeként. Ez a rendezvény alighanem abban különbözik ma is a múlt század '90-es éveinek elején indult nagy fesztiváloktól, hogy nem pusztán a meglévő művészi produktumok forgalmazását tűzte ki célul, és nem is csak szórakoztatni akart, hanem annak a bizonyos archaikus tudatnak a meglétére is apellált, mely egyszerre képes aktivizálni a helyi történelmi hagyományt és megnyitni azt a kozmikus dimenziót, mely keleti örökségként a Báthorjak legendáriumában és címerállatában is kódolva van.

A fesztivál idejének a nyári napfordulóhoz való igazítása tudatos döntés volt a részemről: a Sárkány kultikus elégetésével évről évre egy olyan spirituális élményben szerettem volna részesíteni a fellépő művészeket és a három–öt ezer lelket számláló helyi látogatót, mely mindnyájunkkal beláttatja, hogy nagyobb léptékekkel is számolnunk kell térben és időben, mint amelyekhez a hétköznapi életünkben hozzá vagyunk szokva. Visszatekintve nem kérdés a számomra, hogy ez a kozmikus léptékeállítás hozta magával Nyírbátor lakosainak megerősödő városi öntudatát, s hogy ennek hatására épült újjá a település történelmi belvárosa, és lett Nyírbátor emblémájává a Szárnyas Sárkány, úgy is, mint az új fürdő névadója.³

Elkönyvelhetném ezt egyértelmű sikertörténetként is, ha nem kellene konstatálnom, hogy ez a nyírbátori vállalkozás bizonyos értelemben mégis elbukott. Mert a városvezetők mégsem voltak képesek érzékelni annak a szellemi bevitelnek a jelentőségét, mely ezt a fesztivált megkülönbözteti a szomszédos kistelepülések gomba módra szaporodó gasztrofesztiváljaitól. Részemről ez volt az igazi válóok, amikor 2012-ben megszakítottam a kapcsolatot a fesztiváligazgatóval és a várossal. S gyanítom, nem vagyok egyedül az országban ezzel a keserű tapasztalattal.

A Nemzeti Színház élén történt igazgatóváltás 2012/13 fordulóján heves viharokat váltott ki nemzetközi viszonylatban is. A liberális sajtó által generált, politikai síkra terelt műbalhé középpontjában ugyanakkor az a nagyon is valós kérdés állt, hogy a Nemzeti csupán egy a többi budapesti művészsínház között, vagy a polgári nemzetállam önmagát reprezentáló kultikus intézménye. Ez a vita a mai napig sem zárult le, mert a művészi szabadság ideáját és a liberális demokráciafelfogást ma is sokkal könnyebb közös nevezőre hozni, mint egzakt módon megfogalmazni, hogy egy média által felülvezérelt „tömegdemokráciában” mi a végső koherencia, amit közönségesen csak nemzeti eszménynek nevezünk, s aminek a Nemzeti Színház a hagyományos felfogás szerint a letéteményese kell hogy legyen.

Vidnyánszky Attila nagy ívben elkerülte, hogy demagóg módon elismételje az elkoptatott nacionalista szövegeket. Az első évadnyitón Vörösmartytól azt az *Árpád ébredését* adatta elő kaposvári diákjaival, mely már 1837-ben, a Pesti Magyar Színház megnyitásakor a mitikus tudat és a polgári ideálok között ma is meglévő feszültséget, disszonanciát vitte színre. S ha végigtekintünk a két év alatt kialakított repertoáron, három olyan Vidnyánszky-rendezést emelhetünk ki, melyben a színház kultikus funkciója, kiemelt ünnepi létmódja manifesztálódik. Az *Isten ostroma* témája az ázsiai és az európai mentalitás viadala, tétje pedig az, hogy van-e esély e kétféle kultúra civilizatorikus egyeztetésére. A 2015 szeptemberében bemutatott *Don Quijote* az Újkorba való átmenet korszakváltójának nagy európai narratívája, melynek egyik ma is aktuális kérdése, hogy létezik-e még az a hitalap, mely Európát mint keresztény kultuszközösséget egyben tartja.

S hogy ezen a téren mekkora a baj, jól mutatja a Henrich Böll Alapítvány által 2013-ban rendezett berlini vitafórum, melyen a Nemzetiben frissen bemutatott Claudel–Honegger-oratórium, a *Johanna a máglyán* került terítékre. A helyi moderátor azt kérte számon Vidnyánszky Attilán, hogy – úgymond önkényesen – miért kapcsolta össze rendezésében a vallási és a nemzeti tematikát. Ami azt mutatta, hogy nem ismeri jól sem az európai történelmet, sem magát a darabot; nem is beszélve arról a XX. századi fejleményről, hogy a náci Németországot legyő-

ző szövetségesek az Európa védőszentjének választott orleans-i szűz zászlaja alatt vonultak hadba. Meglátásom szerint ebben az epizódban is az az öntudatvesztés érhető tetten, mely a migránsválság sikeres összeurópai megoldásának a gátja.

De ha őszintén magunkba nézünk, be kell vallanunk, hogy a nemzeti öntudat vonatkozásában Magyarország sem áll túl jól. Utoljára az 1956-os forradalom napjaiban élhette meg ez a nép ünnepként a magyarságát. A hatvanas évek elején a népfelkelést leverő és megtorló Kádár-adminisztráció két médiát is bevetett a megalázott nemzet magához édesgetésére: a még újdonságnak számító televíziót és az akkor már harmincéves múltra visszatekintő rádiót. Ez utóbbi intézményben állt föl az a „humor-brigád”, mely egészen 1989-ig a leghatékonyabban szolgálta az úgynevezett „puha” diktatúrát. Mégis volt egy pillanat, mely túl a propagandisztikus szándékon az irodalmi nyelvnemzet töretlen erejét, összetartását bizonyította: szilveszter éjszakáján, a *Himnusz* elhangzása után Vörösmarty *Vén cigánya* szólalt meg a rádióban. Az a vers, mely minden magyar számára máig is az ünnepi létezés apokaliptikus víziókon túli valóságát hirdeti.

JEGYZETEK

- 1 Ld.: a *Most lássuk a medvét!* című fejezetet Tömöry Márta *Mikor a bábok még istenek voltak* című kötetében, Bp., Kráter, 2012.
- 2 Ld.: ehhez a „*Hanem vagyok Úristen követje*” (a téli ünnepkör dramatikus szokásaiból – Nemzetközi Betlehemes Találkozó játékszövegei) című kiadványt, MMIKL, 2009.
- 3 *Ünnepszerző* (Pálfi Ágnes életút-interjúja Szász Zsolttal). Ellenfény online, www.ellenfeny.hu, 2011.03.16.